

Університетська освіта України в контексті перспектив європейської інтеграції

Віктор ОГНЕВ'ЮК,
ректор Київського університету
імені Бориса Грінченка,
член-кореспондент НАПН України,
доктор філософських наук,
професор

Сучасний університет як співтовариство студентів і професорів, об'єднаних спільними цінностями, науково-освітніми і духовно-культурними інтересами, – і в Європі, і в Україні, – пройшов шлях тривалого еволюційного розвитку та революційних трансформацій, що характерні не лише для останніх десятиліть, а й більш як тисячолітнього періоду його історії.

Звісно, що кожний історичний період ставив університет перед необхідністю вибору: чому служити – істині чи церкві, науці чи ідеології, владі чи суспільству?

І відповіді університету на адресовані йому дилеми хоч і мали свою часову і змістову специфіку, але, як правило, були у відносних межах золотої середини, оскільки університет не міг ігнорувати ні істини, ні церкви, ні науки, ні ідеології, ні влади, ні суспільства. Він знаходив моделі раціонального компромісу між своїми принципами та реаліями історії. Можливо, саме завдяки такому компромісу університет як наукова й освітня інституція продовжує успішно функціонувати.

Зрозуміло, таке узагальнення доволі умовне, адже нам добре відомі конфлікти університетів із владою, церквою та ідеологічними упередженнями, а також круті повороти історії, що відбувалися під впливом університетів, і зокрема студентів як прихильників більш радикальних шляхів розв'язання суспільних проблем. Історія закарбувала чимало прикладів, які засвідчують, що університет як інституція за рівнем свого впливу на суспільство уже давно вийшов за межі навчальних аудиторій та лабораторій. І це виявляється не тільки в суспільно-політичному житті, а й насамперед у науковій, інноваційній та освітній діяльності, заради яких і створено інституцію університету. Саме під кутом зору спроможності науково-інноваційних та освітніх ініціатив і варто розглядати сучасну українську університетську освіту в контексті її інтеграції до цінностей європейського освітнього простору.

Два останні десятиліття історії університетської освіти в Україні характеризуються низкою суперечностей, що значною мірою зумовлено особливостями пострадянського перехідного періоду. А саме: наявністю радянських стереотипів і моделей функціонування навчальних закладів у закритому суспільстві та їх невідповідністю новим суспільно-економічним, політичним і культурним реаліям; зламом тоталітарної ідеології та системи ідео-

логічного контролю й потребою утвердження принципів ідеологічного та політичного плюралізму; змінами в ціннісних орієнтаціях суспільства і цінностях, що мають підтримуватися переважно більшістю його членів та реально наявною ціннісною невизначеністю; переходом до ринкової економіки і застарілим менеджментом у сфері вищої освіти; збереженням централізованого управління та ідеєю університетської автономії; університетами як бюджетними установами та необхідністю комерціалізації їх діяльності; реальними потребами в ресурсах розвитку та обмеженими можливостями держави; інтернаціоналізацією, тобто входженням до світового освітнього простору та відірваністю від культури і традицій університетської Європи; переважно декоративним використанням Болонської декларації й об'єктивними потребами запровадження її принципів; надмірною мережею вищих навчальних закладів та наявністю реального контингенту потенційних студентів; доступністю дипломів і відсутністю рівного доступу до якісної освіти; запровадженням стандартів вищої освіти та ідеєю академічних свобод; жорсткою регламентацією діяльності університетів та ідеєю університетської автономії; потребою переходу до нової якості вищої освіти та технологічно відсталістю університетів; ідеєю елітності вищої освіти та її масовістю; законодавчим урегулюванням діяльності університетів та його невідповідністю Великій Хартії Університетів й іншим міжнародним документам; приходом нового покоління студентів, яке виросло в умовах хоч і не зрілої, але демократії, та авторитаризмом, що властивий значній частині професорсько-викладацького складу. Загалом, не зважаючи на викладені суперечності, університетська освіта України впродовж двох останніх десятиліть дала можливість багатьом громадянам здобути вищу освіту, забезпечила підготовку нового покоління науковців, сформувала нормативно-правову базу та новий зміст освіти, здійснила перехід до набору студентів за результатами зовнішнього неза-

лежного оцінювання, продовжувала розвиватися, набуваючи позитивного і негативного досвіду, що може стати основою для її модернізації відповідно до потреб суспільства.

Оскільки університет як «місце скупчення усього, що безпосередньо стосується моральної культури нації», (2.25) середовище інтелігенції, інтелектуалів та духовності не може стояти осторонь, коли в суспільстві вже тривалий час відбувається девальвація фундаментальних цінностей – основи, на якій тримається конструкція суспільства, – одним з найважливіших університетських дискурсів має стати дискурс про цінності. Саме університетська еліта покликана запропонувати суспільству, що втратило свою ціннісну матрицю, нову морально-етичну парадигму, адже університет завжди продукував суспільно значущі цінності в їх широкому та прагматичному сенсі. Власне необхідно сформувати Університет як еталон відданості найвищим суспільним чеснотам. Для того щоб не вдаватися у подробиці цієї романтичної ідеї, варто було б взяти за основу Велику Хартію Університетів (*Magna Charta Universitatum*), Лімську «Декларацію про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів», «Хартію вольностей європейських університетів», «Декларацію про академічну свободу і соціальну відповідальність академічного персоналу», «Ерфуртську декларацію до відповідального університету двадцять першого століття», кладучи їхні положення в основу принципово нового закону України про вищу освіту. Тож значна частина наявних проблем зі сфери діяльності університетів може назавжди залишитися в минулому, але це не означає, що не з'являтимуться нові, як це зазвичай буває.

Велика Хартія Університетів передбачає, що «Університет є самостійною установою у середині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади» (2. 34). Як бачимо, Велика Хартія Університетів передбачає моральну й інтелектуальну незалежність дослідницької і викладацької діяльності, що в контексті радянського минулого (коли велася боротьба проти наукової інтелігенції, зокрема істориків, генетиків, кібернетиків тощо) є надзвичайно важливим принципом. Тож гостро постає питання законодавчого забезпечення та гарантування автономії університетів. Свобода як універсальна цінність має стати фундаментом, на якому вибудовуватиметься нова архітектура університету, оскільки «Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожен у рамках своєї компетентності, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги» – наголошується в *Magna Charta Universitatum* (2.36). За інших обставин особистості, суспільство та його інституції, зокрема університет, продовжуватимуть маргіналізуватися. Сучасний університет має спиратися на одну з найуніверсальніших цінностей, якою є свобода. Якщо університет не змінить свого становища у суспільстві, він буде приречений на роль звичайної шестерні в його складному механізмі й не зможе уникнути поглинання буденщиною проблем.

Свобода є тією базовою цінністю, яка відкриває широкий простір для розвитку. То що заважає процесу автономізації українських університетів як прориву до свободи? Зазвичай адресатом претензій стає чиновник, але навіть якщо уявити всю чиновницьку винахідливість та можливості, все-таки не він визначає засади освітньої політики. Чиновник лише реалізує визначений курс.

Причина криється у прагненні владних еліт зберігати можливості впливу на університет. Кожна політична сила, перебуваючи в опозиції, обурюється через використання адміністративного впливу силами, що перебувають при владі, але, отримавши владу, ще цинічніше застосовує ті самі важелі впливу. І такий рух замкненим колом триває впродовж усіх років незалежності, а його очевидна абсурдність залишається «непоміченою». Ключ до розв'язання зазначеної проблеми, на мою думку, лежить у законодавчій площині. Поки існуватиме нинішня система фінансування університетів, змінити становище буде вкрай важко. Є пряма залежність між автономією університету і державним замовленням на підготовку фахівців. І жодних обмежень чиновницькому «дам» чи «не дам» немає, як немає і раціонально обґрунтованих підходів до обсягів та напрямів підготовки фахівців. Очевидно, що тільки перехід до принципу фінансування «гроші ідуть за студентами» у поєднанні з механізмами надання кредитів та грантів на реалізацію відповідних проектів може змінити становище. Тож можливості адміністративного впливу будуть мінімізовані. Проте це – не єдиний лікувально-оздоровчий засіб, який варто включити до рецепту оздоровлення університету як інституції. Потрібне законодавче закріплення права університетів на диференціацію джерел фінансування. Другим реформаторським кроком після переходу до принципу «гроші ідуть за студентом» має стати відмова від застарілої моделі постатейного фінансування університетів. Третій крок – відкриття університетам «зеленої вулиці» для власної господарської діяльності, що нині унеможлиблюється втратою статусу бюджетної установи. Маю на увазі організацію харчування студентів, їх обслуговування, надання в оренду приміщень, вільних від навчального процесу, іншого майна, транспортне обслуговування тощо. Четвертий крок може відкрити широкий простір для комерціалізації наукових досліджень університетів. Вільний, неоподатковуваний продаж наукової продукції, що включає наукові, навчальні книги та запатентовані винаходи, сприятиме вливанню фінансових ресурсів у розвиток університетської науки. П'ятим кроком на шляху до фінансової свободи університетів може бути відкриття можливостей для широкого залучення приватних інвестицій та благодійних внесків. Шостий крок – підтримка конкурентного середовища серед університетів, відмова від необґрунтованої політики підтримки так званої профільності університетів, що має стати перешкодою до їх об'єднання або інших позитивних трансформацій. Вузкопрофільні університети зможуть увійти до структури багатoproфільних, або, поглинаючи коледжі та ПТНЗ, трансформуватися у багатoproфільний університет. Саме концепція багатoproфільного університету є однією з найбільш конкурентоспроможних на сучасному ринку освітніх послуг. Тим паче що частина перша 25 статті Закону України «Про вищу освіту» визначає університет як багатoproфільний вищий навчальний заклад. І що більше профілів, то більша вірогідність відповідності статусу університету. Якщо ми хочемо йти до об'єднання університетів в Україні, варто забути тему профільного вищого навчального закладу. І, нарешті, сьомий крок, без якого європеїзація вищої освіти навряд чи відбудеться: скорочення мережі вузів. Воно може відбуватися через об'єднання навчальних закладів, про що йшлося вище, через припинення діяльності, процедуру ліцензування та акредитації, скорочення ліцензійних обсягів, створення регіональних мега-університетів тощо. Проте за жодних обставин критерієм припинення діяльності вищого навчального закладу не слід обирати суто арифметичні показники, зокрема такі, як кількість студентів тощо. Серед найважливіших критеріїв слід назвати наявність наукових шкіл, ефективність наукової діяльності, якість освіти, розвиненість інфраструктури.

руктури, значення для регіонального або національного розвитку. Певна річ, у кожному конкретному випадку треба буде враховувати різні чинники та опрацьовувати найоптимальнішу модель. Метою цієї діяльності має стати досягнення нової якості університетської освіти в Україні внаслідок посилення наукового потенціалу та його концентрації у відповідних університетських центрах, перерозподілу коштів з утримання мережі на розвиток і сучасне технологічне оснащення університетів, підвищення заробітної плати науково-педагогічним кадрам. З огляду на низьку забезпеченість значної частини університетів висококваліфікованими науковими кадрами об'єднання університетів не призведе до їх скорочення, але поставить питання про зміну місця проживання багатьох із них. При цьому доволі важливо враховувати значну соціально-економічну та культуротворчу роль університетів для розвитку окремих міст і регіонів України. А отже, необхідно відмовитися від великої концентрації університетів у столиці та обласних центрах. З цієї позиції варто розвивати університети у Глухові, Білій Церкві, Горлівці, Ізмаїлі, Маріуполі, Ніжині, Острозі, перетворюючи їх на сучасні університетські міста міжрегіонального значення. Важливо, щоб вони мали відповідні умови для навчання іноземців: наявність англійських викладачів, сучасні програми, матеріальну базу і, безперечно, належний побут. Такі університети мають бути різними за профілями і повна задовольняти потреби регіонів відповідними фахівцями в галузі освіти, медицини, культури, економіки, фінансів, аграрного сектору, промисловості, державного управління, транспорту, органів внутрішніх справ тощо. Звісно, що без подолання проблеми відомчої підпорядкованості вищих навчальних закладів цього не зробити. Подолання відомчої підпорядкованості університетів може бути восьмим кроком на шляху європеїзації української вищої освіти.

Але будь-яка дорога завжди має свій початок, так само як дорога удосконалення вищої освіти. Й починати треба з фінансової свободи та розширення фінансової бази університетів, адже держава ніколи не зможе повною мірою покривати зростаючі потреби вищої школи, що загострює проблему фінансового менеджменту в університеті. В США та Європі цю проблему розв'язують через активний перехід університетів до стратегії підвищення доходності від своєї діяльності. «Одним із визначальних чинників міцної фінансової стабільності в навчальних закладах США, – як зазначає польський дослідник К. Павловський, – є диференціація джерел фінансування: паралельно із платою за навчання, федеральним або фінансуванням від штату, замовленням на дослідження або консультації для виробництва важливим джерелом фінансування стають випускники (особливо найкращих університетів), які надають щороку невеликі суми і роблять значні пожертвування для університетів у заповітах. Для розширення приватної підтримки від випускників та інших жертводавців університети США створили розгалужену систему зв'язків із тими, хто надає фінансову підтримку: від спеціалізованих журналів для випускників до надання імені благодійників кафедрам, інститутам, дослідницьким центрам, факультетам, або лекційним залам»(3.73). Зрозуміло, що Україна має певні особливості менталітету громадян, навчених державним і приватним шахрайством, які не дозволяють автоматично калькувати на себе такі підходи. Та якщо держава прагне справжньої якості освіти, вона має сформувати нові економічні підмурки університетів, звільнити університети від оподаткування або запровадити спеціальний пільговий режим оподаткування одночасно знімаючи обмеження із запровадження підприємницьких моделей самозабезпечення. Наявна інфраструктура університетів дає змогу перейти до нової економічної

моделі функціонування і розвитку університетів. В США, наприклад, державна підтримка університетів становить близько 30 відсотків від їхніх витрат. Там створено відповідні умови для розвитку університетів, а вже пошук джерел фінансування є справою самих університетів. При цьому держава, на відміну від нашої, що не лише не фінансує найважливіших потреб навчальних закладів, а ще й забирає 50 відсотків коштів від оренди приміщень, не відбирає університетських коштів. Прибуток, отриманий українськими університетами, якщо такий буде, може спрямовуватися на розвиток закладу та наукові дослідження, які фактично в університетах не фінансуються. Університети мають іти на прями відносини із фізичними і юридичними особами – підприємцями, підприємствами і корпораціями, надаючи їм відповідні послуги та одержуючи за це адекватну винагороду. Даючи фінансову свободу університетам, держава сприятиме зростанню їхнього наукового та освітнього рівня, реальному входженню до світового освітнього й наукового простору та зніме із себе значну частину відповідальності за їх фінансування. Зрештою, мають відкритися можливості для міжуніверситетської мобільності для професорів та студентів у середині України, а з часом і на теренах Європи.

Проте будь-які зміни в університеті без оновлення навчального процесу не матимуть позитивного ефекту. Насамперед варто розробити та запровадити нове положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, адже нині чинне, затверджене 1993 року, містить значні суперечності з принципами Болонської декларації та сучасними реаліями. Положення, зокрема, має передбачати єдину систему оцінювання, що сприятиме внутрішній мобільності студентів. Надзвичайно важливим є зміщення акцентів в оцінюванні: із знань на компетенції, що сприятиме формуванню нової якості освіти. Без розроблення нового покоління стандартів вищої освіти та постійного оновлення її змісту, затвердження національних рамок кваліфікацій процес змін у вищій освіті буде не завершеним.

Як можемо бачити, необхідність змін в університетській освіті тісно пов'язана з ефективним управлінням, адже нове законодавство та інші нормативні документи потребуватимуть ефективного менеджменту на рівні кожного університету. Тож потрібно зупинитися на повноваженнях, функціях та обов'язках ректора університету, системі університетського управління та самоврядування. Зрозуміло, мої думки довкола цієї тематики цілком суб'єктивні й не претендують на істину в останній інстанції. З одного боку, якщо держава виділяє бюджетні кошти університету, то чи може вона стояти осторонь від призначення і звільнення ректора? А з другого, механізм призначення і звільнення ректора є обмеженням університетської автономії. То як поєднати право власника (держави) на призначення і звільнення ректора з принципами університетської автономії та унеможливленням адміністративного тиску? Відповідь на питання, в якому криється діалектична суперечність, не може бути простою та однозначною, отож варто шукати прийнятні шляхи. Одним з них може бути запровадження законодавчої норми, згідно з якою претендент на посаду ректора має набрати не менш як 51 відсоток голосів від кількості учасників конференції трудового колективу. Це гарантує відповідне право університету обирати ректора. Держава в особі міністерства може впливати на обрання ректора через своє право брати участь в обговоренні кандидатур і висловлення своєї позиції до прийняття рішення. Якщо претендент на посаду ректора набирає 51 відсоток голосів, з ним укладають контракт. Дострокове розірвання контракту з ректором має бути зумовлене його ініціативою, доведеним фактом порушення законодавства та з ініціативи конференції трудового колективу.

Очевидно, що процедура звільнення з ініціативи власника (держави) має супроводжуватися розглядом питання на конференції трудового колективу. Тож усі сторони зберігають свої права та повноваження.

Водночас варто обговорити питання про те, яким ми бачимо сучасного ректора: відомим ученим, талановитим викладачем, сучасним менеджером, гуманістом чи, може, особистістю, що поєднує всі ці риси. Але надто важко знайти людину, котра відповідала б цьому ідеалу. Звісно, університетська спільнота виробила свої критерії, за якими обирає та оцінює діяльність керівників університетів. З одного боку, не кожний відомий учений погоджується помінати мантию професора на ректорську, а з другого – правдою є і те, що не кожний професор має хист менеджера. Й університет може стати заручником або неефективного управління, або зниження наукового рівня навчальної і дослідницької діяльності. В Україні вже є досвід розподілу повноважень через запровадження посад президента університету та ректора. В цьому випадку питання стратегічного розвитку, політики університету є повноваження президента, а реалізація стратегії, та виконавська діяльність – ректора. Як на мене, сучасний університет потребує такого розмежування. Ректор університету має очолювати ректорат як орган управління персоналом, ресурсами та зовнішніми взаємовідносинами, зокрема з власником. Вчену раду університету може очолювати президент або інший найвідоміший серед наукового співтовариства університету учений, якого обирає вчена рада, а після того призначають на посаду проректора з науки. Вчена рада не повинна мати адміністративних повноважень, й відповідно до неї не повинні входити посадові особи, що здійснюють адміністративні функції, – частина проректорів, головний бухгалтер, директори інститутів тощо. Тобто вчена рада має стати науково-методичним центром, а ректорат – організаційно-управлінським. Розподіл зазначених функцій сприятиме поліпшенню загального університетського менеджменту, але водночас за відсутності координації – вносити елементи дезорганізації. Питання фінансування навчання, наукових досліджень та ефективного використання ресурсів можуть розглядатися на спільних засіданнях ректорату і вченої ради. Але за такого розподілу ректор не обов'язково повинен мати вчене звання професора. Його головне завдання має полягати в ефективному управлінні, забезпеченні сталого функціонування та розвитку університету. Окремі елементи цієї моделі управління застосовують у Німеччині, але найбільш виразно – у США, де комерціалізація діяльності університетів найбільша.

Та навіть розв'язання всіх зазначених вище проблем не змінить становища університету без зміни процедур ліцензування та акредитації як найвірогіднішої системи впливу на якість діяльності університету та легітимації його діяльності. Одним із вихідних положень має стати норма, за якої будь-який навчальний заклад, незалежно від свого профілю, форми власності, попереднього погодження або отримання дозволу, може проходити процедуру ліцензування чи акредитації. І тільки підтвердження або непідтвердження об'єктивних показників діяльності – підстава для надання чи ненадання ліцензії. Найбільшою хибюю в системі управління освітою є її залежність від суб'єктивних чинників та «ручного управління». Такі можливості мають бути геть виключені, як і можливості подання університетами недостовірної інформації. Загалом у системі ліцензування та акредитації є норми, які ніяк не кореспондуються із сучасними реаліями. Вважаю, одним із рудиментів, що мають-таки відмерти, є ліцензування форм навчання. Загалом за умови універсалізації навчальних планів саме студент має вибирати форму навчання – очну, заочну, очно-за-

очну, очно-дистанційну, а, може, і використання різних форм навчання у різних семестрах. Тим більше що ліцензування форм навчання суперечить нормам Закону України «Про вищу освіту», згідно з яким форми навчання самостійно визначає вищий навчальний заклад. А зазначення форми навчання у дипломі можна трактувати як визнання їхньої нерівноцінності. Дискусія з цього питання має бути корисною. Система ліцензування потребує здійснення ще кількох невідкладних кроків, насамперед це стосується технічного спрощення процедури та відмови від масового паперового перевиробництва. В час інформаційних технологій потрібно переходити до електронного документообігу в цій частині діяльності. При цьому подання інформації має бути максимально формалізованим через таблиці, графіки та діаграми, обчислення конкретних коефіцієнтів і показників, які характеризують відповідний напрям підготовки в навчальному закладі.

Друге. Варто повернутися до практики повторних акредитацій без призначення комісій, коли документи подають безпосередньо на експертну раду ДАК.

Третє. Слід відмовитися від абсолютизації деяких показників, зокрема щодо завідування кафедрами професорами. В Європі вже давно не вважають кафедру «базовим структурним підрозділом вищого навчального закладу», як передбачається ч. 2 ст. 30 нашого закону про вищу освіту, а от головна роль належить керівникові відповідного напрямку підготовки, що й має відповідати певним вимогам. Звісно, не варто поспішати із руйнуванням усталених норм, проте й замикатися на них також не треба.

Четверте. Необхідно відмовитися від застарілих показників, зокрема:

- кількість місць у читальній залі;
- кількість книг із розрахунку на одного студента (а для чого тоді електронні бібліотеки?);
- кількість періодичних фахових видань (усі вони представлені в Інтернеті).

П'яте. Припинити ліцензування доуніверситетської освіти. Оскільки університет має ліцензію на підготовку бакалаврів і магістрів, то чи не означає це автоматично його спроможності здійснювати доуніверситетську підготовку?

Шосте. Доцільно передати вченим радам відповідних інститутів університету питання ліцензування підготовки в коледжах. Вчена рада відповідного інституту має самостійно вирішувати такі питання, несучи повну відповідальність за прийняття рішення.

Сьоме. Ліцензування бакалаврських програм необхідно віднести до повноважень вчених рад університетів з наступним контролем інспекції. І лише ліцензування магістрських програм має бути в компетенції ДАК України.

Восьме. В умовах демографічної кризи варто переглянути питання про ліцензійні обсяги, адже воно дедалі частіше втрачає актуальність.

Метою змін в університетах є нова якість не лише освіти, а й науки, тому потрібно докорінно змінити ставлення до науки в українській вищій школі. Нині у зв'язку з отриманням кількох провідними університетами України статусу дослідницьких зростає увага до ідеї В. Гумбольта «поєднати... об'єктивну науку з суб'єктивною освітою» (2.25). Власне, нічого нового в ідеї дослідницького університету немає, адже ідея такого університету належить першому американському академікові й відомому політичному діячеві Бенджаміну Франкліну. Вперше поняття «дослідницький університет» (*research university*) з'явилися у США для виділення групи університетів, в яких дослідницька діяльність була найінтенсивнішою. А перший дослідницький університет заснував Вільгельм фон Гумбольдт у Берліні 1809 року. Основ-

ними функціями такого університету було виробництво, нагромадження, збереження, передавання і поширення знань. У наші дні найбільшого поширення дослідницькі університети набули в США – 260, Німеччині – 70, Великобританії – 73, Іспанії – 41. Львівський, Харківський та Київський – також розвивалися за класичною моделлю поєднання досліджень з освітою. Але в перші роки радянської влади модель класичного університету зруйнували, наукові дослідження сконцентрували в інститутах академії наук, що завдало розвитку університетів невідомої шкоди. Й хоча пізніше робили спроби виправити помилку, але університети вже не змогли сповна відновити свій дослідницький потенціал через втрату відповідної інфраструктури та науковців.

Дослідницькі університети потребують дуже великих фінансових вливань, щоб стати загальнонаціональними центрами, які стимулюватимуть інноваційну модель розвитку України. Щоб знову не патентувати винаходи веломашини, варто було б розглянути питання про надання функцій дослідницьких університетів галузевим академіям та інститутам НАН України, які мають реальні умови для дослідницької діяльності та підготовки висококваліфікованих науковців і за своєю сутністю є дослідницькими. Ще одним із варіантів могло б бути поєднання зусиль університетів, НАН та галузевих академій.

Це не ставило б новостатусні дослідницькі університети перед потребою скорочення набору студентів з одночасним розширенням підготовки кадрів для наукових досліджень, адже вони покликані розширити фундаментальні та прикладні дослідження, забезпечити розробку високотехнологічних товарів і впровадження нових технологій. Місія такого університету – задоволення потреб суспільства в нових знаннях і висококваліфікованих фахівцях, інноваційних товарах та послугах, що передбачає комерціалізацію діяльності дослідницьких університетів (без чого неможливо забезпечити постійне відновлення їх ресурсів). Вище йшлося про те, що сучасне українське законодавство не передбачає підприємницької діяльності університетів, отже, ідея дослідницького університету може залишитися лише красивою обгорткою старих проблем. Окрім того, в Україні немає критеріїв, за якими можна ідентифікувати університет як дослідницький, але статус дослідницького вже надано. У практиці американських критеріїв в основу покладено такі показники:

- широкий набір напрямів підготовки в галузях природничих, соціальних та гуманітарних наук;
- обсяги підготовки магістрів і докторантів перевищують кількість студентів;
- пріоритет фундаментальних досліджень;
- орієнтація на сучасні напрями наукових досліджень, високі технології, інноваційний сектор економіки, науки і техніки;
- високий професійний рівень прийнятих за конкурсом професорів, зокрема іноземних;
- наявність широких можливостей залучати для тимчасової роботи провідних фахівців у відповідних галузях науки з різних країн світу;
- високий рівень інтеграції до міжнародної системи наукових досліджень і освіти;
- готовність сприяти зарубіжний науковий і освітній досвід, висока пластичність у ставленні до нових напрямів наукових досліджень та методів навчання;
- наявність конкурсного відбору та селекції під час набору студентів, магістрів і докторантів;
- створення довкола університету особливого інтелектуального середовища, науково-технічного і економічного простору;
- наявність корпоративної етики, в основі якої – демократичні цінності та академічні свободи;

- незмінне прагнення регіонального, національного та міжнародного лідерства.

Очевидно, що українські дослідницькі університети спільно з державою мають докласти багато зусиль та ресурсів, щоб відповідати виклику, який прийняли.

Дослідницький університет – ідея для вузького кола елітних закладів. Тож постає питання про напрями розвитку тих університетів, які становлять переважну більшість. Звісно, що частина їх збереже прихильність до класичної моделі. До нелегких випробовувань, найпевніше, слід готуватися профільним університетам, а також закладам професійно-технічної освіти і коледжам. Насамперед це пов'язано з значними демографічними змінами та скороченням кількості випускників шкіл.

Неоднозначними є наслідки демографічної кризи для вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. Беручи до уваги, що 2008 року до цих закладів було прийнято на навчання 255.4 тис. студентів, можна передбачити, що 2011 року кількість ліцензованих місць у закладах III-IV рівня акредитації буде більшою від кількості випускників шкіл (хоч запроваджує обов'язкову вищу освіту). А з огляду на перспективу майже десятилітнього скорочення випускників шкіл проблема надлишку університетів загостриться упродовж наступних років. Тож може бути кілька сценаріїв розвитку вищої освіти. Зважаючи на сучасні реалії, певні традиції та українську специфіку вищої школи, найбільш імовірно видається перспектива некерованого й затяжного процесу боротьби за місце під сонцем з усіма можливими варіаціями суб'єктивного впливу.

Проте найбажанішим сценарієм розвитку вищої освіти, на мою думку, може бути законодавче врегулювання процесу реорганізації вищих навчальних закладів, скорочення їх кількості та підтримки конкурентоспроможних університетських центрів із зосередженням у них провідних наукових і науково-педагогічних кадрів, сучасних наукових лабораторій та оновлених матеріально-технічних ресурсів. За певних умов вища школа, насамперед завдяки підготовці компетентних фахівців, новітніх наукових розробок та їх впровадження, може стати рушієм інноваційного розвитку суспільства. Однак для такого сценарію потрібна принципово нова освітня політика, філософією якої має стати переконання, що якісна і конкурентоспроможна освіта відкриває нові перспективи для України, приростає сукупним інтелектом нації та валовим національним продуктом.

Джерела

1. *Ідея Університету: Антологія* / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
2. *Проекти Хартії Університетів України та Рамок пріоритетних дій. Матеріали порівняльного аналізу: Наукове видання.* – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 68 с.
3. *Університетська автономія. Спеціальний випуск: збірник наукових статей* / Упоряд. С. Квіт, Г. Касьянов, Т. Ярошенко, К. Сігов, Л. Фінберг. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – Київ: «Дух і літера». – № 19. – 2009.
4. *Грачев С. В., Городнова Е. А.* Исследовательские университеты: мировой опыт и приоритеты развития. – М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2009. – 160 с.
5. *Павловський Кшиштоф.* Трансформації вищої освіти в XXI столітті: польський погляд. – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – 230 с.